

Martje en de anderen

Hans Werkman
Martje en de anderen

Novellen en verhalen

Uitgeverij Mozaïek, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

ISBN 978 90 239 9671 2

NUR 301

Boekverzorging Geert de Koning

Omslagbeeld Dinie Boogaart

Auteursfoto Nelie Werkman-Rietveld

© 2016 Uitgeverij Mozaïek, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden

www.uitgeverijmozaiek.nl

Inhoud

NOVELLEN

Martje en de anderen 9

Op Schaaphok 81

De paardjesklok 122

Een dagje naar huis 171

VERHALEN

De veldflessen 243

Meneer Lugt 248

Heimie 258

Het been 266

Pension Parie 278

Burger van Nijstad 316

Een avond in de Polderkamer 333

De dakloze 347

Goeie vraag 364

Met Jan Plank naar Parijs 370

Het hondje met de krulstaart 393

De vrouw met de scooter 400

Mensen 405

Het planten van een nieuwe lantaarnpaal 408

Bello is dood 414

Verantwoording 422

NOVELLEN

Martje en de anderen

[1] Martje (1858)

Ik breek me het hoofd over Johannes. Hij kauwt op de bittere stengel van de boterbloem die de koeien voor vergif laten staan. Johannes springt naast een losgeslagen paard door Leermens, hij grijpt het met vreemde krachten bij het helsester, hij dwingt het tot stilstand en kijkt het stijf in de ogen. Johannes zwerft vanuit Leermens naar Oosterwijtwerd, naar Jukwerd, naar 't Zandt. Maar het is niet daarom dat de zorgen door mijn hoofd spoken. Johannes loopt luid door het dorp te roepen dat de dominee een verrekkeling is. De ouderlingen hebben Johannes de toegang tot de kerk ontzegd en daar zit volgens mijn vader de dominee achter.

Het ging mis toen Johannes steeds maar de vogel niet kon zien. Wij hebben onze plaatsen achter in de kerk, want wij behoren tot de minvermogenden. Op de hoek van de bank, naast mij, zat altijd Johannes, mijn zinneloze broer. De preek, dat was niks voor hem. Hij ging half uit de bank hangen met zijn lijf boven de plavuizen van het pad en zo probeerde hij het gewelf boven het koor te zien, maar dat was vanaf onze bank te ver weg. Toch strekte hij zijn vinger naar boven en ik wist waar hij naar wees. Het was het lam met het kruis op zijn nek dat hij niet kon zien in het midden van het gewelf, en het waren de vier dieren daaromheen.

Johannes is zonder verstand, en mocht hij een klein verstand hebben dan ligt het door elkaar. Maar er zijn dingen die hij niet vergeet. Op een zaterdag was ik, toen de deur openstond omdat de koster de stoven voor de boerinnen klaarzette, met hem de kerk binnengegaan. In het koor heb ik zijn hoofd in zijn nek gebogen en hem verteld wat er aan het gewelf te zien was. Het lam is Jezus en de dieren zijn de

evangelieschrijvers. Een van de dieren is een adelaar en onder zijn wijde vleugels staat zijn naam: *Iohannes*. Dat is toen dan toch in het verwarde verstand van Johannes blijven haken. *Iohannes*, de discipel die aan het nachtmal zijn hoofd op de schouder van Jezus legde.

Sindsdien hing mijn broer op zondag half uit zijn bank om de vogel te zien. Hij begon er ongeduldige geluiden bij te maken, hij kreunde, blies, zwaaide met zijn armen. Ik wees hem fluisterend op de gemetselde boog boven de deur, met de blokken geverfd in vrolijk geel, rood en wit die we wel goed konden zien. Maar zijn vinger bleef priemen in de richting van het koorgewelf buiten zijn blik. De mensen draaiden zich verstoord om naar dat sissen en kreunen. Dominee Offerhaus zweeg en keek bestraffend naar de armenhoek. Maar iedere zondag daarna gebeurde het dat Johannes begon te wijzen en vreemde geluiden te maken. Nu mag hij niet meer in de kerk komen. Hij loopt wel over de dam het kerkhof op en roept tussen de grafstenen: ‘Dominee verrekkeling.’

Sommige mensen zeggen dat Gods bliksem Johannes zal treffen. Maar Gods bliksem heeft Johannes niet getroffen. Met een versleten handstubber van mijn moeder veegt hij de grafstenen schoon, het liefst die van de dikke boeren, dan kan hij breed zwaaien over zwaar graniet. De paaltjes, daar is hij zo mee klaar. Als hij alle graven langs is geweest begint hij opnieuw. Het kerkhof van Leermens ligt er al jaren netjes bij.

Johannes kan mak als een lam door het dorp lopen, zijn armen nutteloos zwaaiend langs zijn lijf. Plotseling kan hij veranderen in het paard dat hij bij de bek greep, en dan is hij het bij wie het schuim op de mond staat. Mijn vader heeft de handveger al enkele keren gekramd wanneer Johannes het hout doormidden had gebroken.

Soms staat hij in het dorp in het openbaar te wateren op een bevuilde stoep, hij richt en spoelt met de straal de rommel weg. Johannes is schoon van aard. Dan roepen de kinderen naar elkaar dat ze Johannes z’n piethaan hebben gezien en ze wijzen met hun handen als duimstok de afmeting aan.

Johannes is ouder dan ik, hij is nu vierentwintig, maar ik ben nu eenmaal verstandiger. Hij is onzinnig geboren, zinneloos en onnozel loopt hij door het dorp. Als hij schuimbekt en schreeuwt, doen de mensen de grendel op hun deur en roepen zij hun kinderen binnen. Bij mij is hij als het lam in de kerk. Soms legt hij zijn hoofd op mijn schouder, dan ben ik het lam en hij een getemde adelaar.

De dag kwam waarop veldwachter Feike Stormer van 't Zandt de schoenmakerij van mijn vader binnentrad. Hij zette zijn zwarte hogehoed met de zilveren plaat niet af en hij wilde niet gaan zitten op de kruk die mijn vader aanschoof. Ik hield de twee rijen knopen op zijn lange jas in de gaten, ik vertrouwde het niet.

'Ze hebben er werk van gemaakt, Bolhuis,' zei Stormer, 'Johannes is een gevaar voor de openbare orde. Een paar Leermesters zijn naar het gemeentehuis in 't Zandt gegaan met klachten. Zo kan het niet langer.'

Mijn vader sprak Stormer tegen. Johannes was simpel, maar niet kwaad. Als heel Leermens nu een beetje op Johannes paste, dan ging dat best. Hij was toch ook boerenknecht.

'Soms is hij boerenknecht,' zei de veldwachter, 'maar daar brengt hij niks van terecht, hij jaagt de koeien op en vreet boterbloemen.'

'Hij kan een wild paard tegenhouden,' zei mijn vader. 'En dit hier is mijn dochter Martje, die is hier in huis blijven wonen omdat ze goed met Johannes overweg kan.'

Het hoofd met de hoed met de zilveren plaat draaide naar mij, de veldwachter keek mij aan, hij bekeek mij en zei ongeduldig: 'Johannes heeft dus bewaking nodig. En je dochter is niet altijd thuis, die werkt als achtermeid.'

'Je hebt navraag gedaan,' zei mijn vader.

'Ja, in opdracht van de burgemeester en de officier van justitie,' zei Stormer balderachtig en hij wees naar de zilveren plaat op zijn hoed. 'Ik spreek als drager van gezag. Johannes verstoort de gemeenschap en zaait vrees.'

‘Johannes hoort bij ons en bij Leermens.’

‘Het blijft dus neen? Dan zal het voor het gerecht te Appingedam komen.’

In de maand april kwam Stormer terug. Hij trok een brief uit zijn tas en wilde dat ook mijn moeder erbij zou zijn. Mijn beide jongere broers, dat hoefde niet, die waren niet thuis, die waren nog maar zestien en veertien jaar en die werkten bij de boer. Mijn vader zweeg, hij klemde een rand van scherpe spijkertjes tussen zijn lippen, hij nam ze er een voor een uit en tikte het zwarte bovenleer ermee vast dat hij om de leest had gespannen. Hij sloeg kort en fel. Toen hij klaar was, legde hij de leest terzijde, stond op, klopte de leersnippers uit zijn schoot en ging de veldwachter voor. Even hield hij zich vast aan de deurpost van de kamer. Nu legde de veldwachter zijn hoed op tafel. Wij zaten rondom die vreemde zwarte hogehoed met zilveren plaat, mijn vader, de veldwachter, ik en mijn moeder die alsmaar zwijgend met haar nagel strepen over het tafelzwilk trok.

Hij vroeg waar Johannes was. Dat konden wij niet weten. Johannes woonde hier om te slapen en te eten. Voor de rest zwierf hij door Leermens en tot aan Oosterwijtwerd, Zeerijp en Tjamsweer.

‘Dan kan je dochter hem dus ook niet goed onder controle houden,’ zei de veldwachter.

Ik zag hoe de beide stenen schippershondjes op de schoorsteenmantel gemeen naar de hoed op tafel keken, maar ook zij zwegen toen de veldwachter de brief voorlas. Het ging over Bolhuis, Johannes, boerenknecht te Leermens, ongehuwd. Verder was het geleerde hoge taal die wij niet begrepen. De veldwachter legde de dikke woorden uit: ‘openbaar ministerie’, ‘officier van justitie te Appingedam’, ‘eis tot verpleging’.

In de stilte die volgde tikte onze klok. Johannes, dacht ik, Johannes. Hij was mijn broer. Eindelijk begon mijn vader zacht te praten. Hij ging er niet tegenin. Burgemeesters en rechters, daar was voor ons gewoon volk geen beginnen aan,

die hadden altijd gelijk, ook als ze het niet hadden. Mijn vader vroeg: wanneer? waar? wie betaalt dat? De veldwachter wist het niet, het zou wel in een gesticht in Stad zijn.

Heeft mijn vader met Johannes gesproken? Het zou geen zin hebben gehad, Johannes was zinneloos. De veldwachter kwam terug met het bericht dat het krankzinnigengesticht te Groningen vol zat, maar het stadsbestuur had een contract met het krankzinnigengesticht te Zutphen, daar kon Johannes naartoe. Wij verstonden de naam niet. Ik vroeg: 'Zutpen?', mijn vader vroeg: 'Suppen.' Mijn moeder vroeg niets en krasste met haar duimnagel over een kale plek in het tafelzilk.

'Zutphen, in de Achterhoek van Gelre,' zei de veldwachter. 'Twee dagreizen. Ik zal in persoon Johannes ernaartoe brengen. Over twee weken, op de laatste dag van augustus.'

'Dat kult je,' zei mijn vader. 'Johannes zal uitbreken.'

De veldwachter legde zijn polsen tegen elkaar en liet ons in zijn tas kijken. We zagen twee handboeien.

'Nee, dan moet Martje mee,' zei mijn vader. 'Bij Martje is Johannes rustig. Maar wij hebben geen geld. Wie betaalt de reis, wie betaalt dat gesticht? Misschien de diaconie? Mijn vrouw is aangenomen ledemaat van de kerk. Ik ben alleen dooplid, maar maakt dat voor Johannes wat uit?'

'Ik ben bij de diakenen geweest,' zei Stormer. 'Die stuurden me naar dominee Offerhaus en hij las me uit het boek van de kerkenraad voor. Ze hebben begin dit jaar besloten,' (hij rimpelde zijn voorhoofd en zijn stem kreeg achter uit zijn keel iets plechtigs) 'geen onderstand te verlenen aan de zulken die door dronkenschap of door een ontuchtig leven tot armoede zijn vervallen en ook niet aan hen die buiten de gemeente Leermens zich metterwoon hebben begeven of zich bevinden.'

'En als het om verpleging gaat?' vroeg mijn vader.

'Ook niet vanwege verpleging bij ziekte.'

'Dronkenschap, ontuchtig leven, ziekte,' mompelde mijn vader.

De veldwachter wuifde met zijn hand naar het zwilk alsof hij langzaam een vlieg doodsloeg, en hij zei: ‘De gemeente ’t Zandt betaalt, de gemeente ’t Zandt wil van de openbare last en het openbare gevaar af.’

‘Last? Gevaar?’ zei mijn vader. Zijn stem klonk berustend maar bitter.

‘Van achteren bezien had het al veel eerder gemoeten,’ zei Stormer. ‘Alles is bij hem in de baaierd.’

‘Van achteren?’ dacht ik hellig. ‘Van achteren kijk je het peerd in ’t gat.’

Op de voorlaatste dag van de maand haalden wij Johannes z’n boezeroen over zijn hoofd, en ook zijn hemd, en wij trokken hem zijn broek uit. Mijn moeder had water gewarmd op de kachel. Johannes zat wit in de tobbe, met opgetrokken knieën. De damp sloeg van het water en Johannes vouwde zijn armen op zijn borst, zoals elke maand wanneer wij hem in de tobbe deden. Ik waste zijn rug, mijn moeder waste zijn buik. Onder onze handen sloot hij zijn ogen. Wij zwegen. Het leek mij alsof wij een dode wasten. Toen wij hem droogwreven en in zijn stijve, harde kleren sjorden, huilde hij even zoals een koe loeit. Daarna kwam de barbier om zijn haren en zijn ringbaard in te korten. Vreemd dronken wij onze koffie. Om acht uur sloot mijn vader de blinden en gingen wij naar bed, het was nog bij daglicht.

Feike Stormer van ’t Zandt bonsde om vier uur in de morgen op de deur. Hij droeg zijn hogehoed, zijn jas met twee rijen knopen en ook zijn stok die onder zijn jas uitstak en dus voor het grijpen aan zijn riem hing. Hij legde op tafel een papier dat, zei hij, van de officier van justitie kwam. Ik droeg aan elke arm een mand, het ene met brood en water, het andere met kleren van Johannes. In de linnen zak onder mijn rok had ik de handstubber van Johannes verborgen. Mijn moeder stond zwijgend bij de tafel te huilen, mijn vader kneep Johannes z’n hand en deed de achterdeur open. Mijn jongere broers waren

er niet, die zaten bij hun boer al onder een koe. Buiten tastte mijn vader naar een van zijn bonenstokken en keek ons somber na.

Zo liepen wij door Leermens. De arbeiders die ons tegemoetkwamen zeiden stug ‘moj’ en toen ik omkeek, zag ik dat zij ook omkeken. We namen het kerkpad, de wierde op. De drie ramen van de kerk keken ons blind aan. Altijd hadden de witgeverfde raamlijsten en vensterbanken mij aan engelen doen denken. Nu leken het drie verstomde engelen zonder hoofd die hun vleugels hadden dichtgevouwen. Johannes stond stil en riep: ‘Dominee, verrekkeling.’

‘Blaksem!’ riep Stormer en hij greep naar de stok aan zijn riem, maar Johannes sjokte al weer voort. Ik vroeg me af wie er gek was, hij of Leermens.

Langs Oosterwijtwerd en tot aan de snik in het Damsterdiep bij Tjamsweer bleef Johannes tussen ons voortlopen met zwaaiende armen alsof hij op een van zijn dagelijkse tochten was. Achter een van de mandjes aan mijn arm drukte de veger in mijn zak tegen mijn heup.

Van de reis weet ik verder niet veel meer. De snik van Appingedam voerde ons naar Stad. Eerst zaten we in de roef omdat het koud was, maar al bij Garrelsweer beval de veldwachter ons naar boven te gaan omdat Johannes begon te schokken. Johannes klom op het dak van de roef en riep ‘moj’ terug naar de melkknechten die vanonder de koeien de hand naar de snik opstaken. Nadat we in Stad vanaf het Damsterdiep een eindweegs gelopen hadden naar de trekschuit op Mep-pelt, voeren we de ganse middag door vaarten en kanalen. Het water was glad, het paard trok rustig voort. Ik zat naast Johannes aan dek, ik wilde niet dat zijn geluiden de mensen in de roef stoorden. Die anderen leefden in hun wereld en ik in die van mij. Aan de rand van mijn wereld bevond zich Johannes. Ik strekte mijn hete hand over het boord, maar ik kon het koele water niet bereiken, het lag te laag en het schip voer te hoog.